

«KUN QOLDIQLARI» VA «LOLAZOR» ROMANLARIDA SADOQAT ETIKASINING
BADIYY TALQINI

Mansurjonova Gulbahor Muhammad Sobir qizi

Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti,

E-mail: mansurjonovagulbahor08@gmail.com

Tel.: +998 99 804 08 62

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23556498>

Annotatsiya: Tezisdan K. Ishiguro va M. M. Do‘st romanlarida xizmat va sadoqat munosabati A. Xirshman modeli asosida qiyoslanadi, adabiyot darslarida qo‘llash yo‘li ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: sadoqat, xizmat, sukut, chiqib ketish, ovoz, tipologik o‘xshashlik, Stiven, Yaxshiboyev

Аннотация: В тезисах на основе модели А. Хиршмана сопоставляются служение и лояльность в романах К. Исигуро и М. М. Достоевского, предложено применение на уроках литературы.

Ключевые слова: лояльность, служение, молчание, выход, голос, типологическое сходство, Стивенс, Яхшибоев

Abstract: The paper compares service and loyalty in the novels of K. Ishiguro and M. M. Dostoevsky through A. Hirschman's model and suggests its use in literature classes.

Keywords: loyalty, service, silence, exit, voice, typological similarity, Stevens, Yakhshiboyev

Xizmatkor va xo‘jayin munosabati jahon adabiyotining azaliy mavzularidan biri. Biroq XX asr oxiri romanlarida sadoqat qahramonni ulug‘laydigan fazilatdan ko‘ra uni sinovdan o‘tkazadigan muammoga aylanadi. Kazuo Ishiguroning «Kun qoldiqlari» (1989) va Murod Muhammad Do‘stning «Lolazor» (1988) romanlari deyarli bir vaqtda, bir-biridan bexabar yozilgan. Ikkala asarda ham butun umrini bir kishiga xizmat qilishga bag‘ishlagan qahramon hayotining so‘nggida shu xizmatning qadrini o‘lchashga majbur bo‘ladi. S. Quronov «Lolazor»ni hokimiyatni anglash va hukmron elitaning ruhiy tovlanishlarini ko‘rsatishni maqsad qilgan nodir asar sifatida baholaydi [2]. Ikki roman o‘rtasidagi o‘xshashlik genetik aloqa bilan emas, V. M. Jirmunskiy ta’riflagan tipologik yaqinlik bilan izohlanadi [3]. Tezisdan ikki romanda sadoqatning qanday turi tasvirlangani va u qahramonning so‘zi hamda tanloviga qanday ta’sir qilishi ko‘rib chiqiladi.

Amerikalik faylasuf J. Roys sadoqatni shaxsning biror ishga ixtiyoriy, amaliy va to‘liq berilishi deb ta’riflaydi. Shu bilan birga, u har qanday sadoqatni ezgu deb bo‘lmasligini, boshqa odamlarning hayoti va sadoqatini yemiradigan maqsadga xizmat qilish axloqan oqlanmasligini ta’kidlaydi [6]. Iqtisodchi A. Xirshman esa tashkilot yoki tizim tanazzulga yuz tutganda inson uch yo‘ldan birini tanlashini ko‘rsatadi: chiqib ketish (exit), norozilikni ochiq aytish, ya’ni ovoz (voice) va sadoqat (loyalty) [5]. Xirshman modelida sadoqat chiqib ketishni kechiktiradi va ko‘pincha ichkaridan turib ovoz berishga imkon yaratadi. Bizningcha, ikki romanda sadoqatning buzilgan shakli tasvirlangan: u chiqib ketishni ham, ovozni ham birdaniga to‘siq qo‘yadi.

«Kun qoldiqlari»da Stivensning sadoqati boshidanoq vertikal tuzilgan: u xizmatkor, lord Darlington esa xo‘jayin. Stivens buyuk janobga xizmat qilish orqali xizmatkor ham insoniyat taraqqiyotiga hissa qo‘shadi, deb ishonadi. Shuning uchun xo‘jayinning qarorlarini muhokama qilishni o‘z vazifasiga kirmaydigan ish deb biladi [4]. Bu e’tiqod 1930-yillardagi bir epizodda og‘ir sinovga duch keladi. Lord Darlington uydagi ikki yahudiy xizmatkor qizni ishdan bo‘shatishni buyuradi va Stivens buyruqni so‘zsiz bajaradi. Miss Kenton bunga norozilik bildirib, o‘zi ham ishdan ketishini aytadi, lekin oxir-oqibat qoladi [4]. Xirshman atamalari bilan aytganda, miss Kenton ovozni tanlaydi va chiqib ketish bilan tahdid qiladi, ammo sadoqatda qoladi. Stivens esa na ovozni, na chiqib ketishni tanlaydi. Bir yildan so‘ng lord o‘z qaroridan afsuslanganida Stivens o‘sha paytda o‘zi ham qattiq bezovta bo‘lganini aytadi. Demak, uning ovozi bo‘lgan, ammo u ichkarida qolib ketgan. Romanning chuqurroq kinoyasi shundaki, lord Darlingtonning o‘zi ham sadoqat qurboni: u mag‘lub Germaniyaga nisbatan janoblik burchiga sodiq qolib, siyosiy o‘yinda boshqalarning quroliga aylanadi [4]. Shunday qilib, Stivensning sadoqati o‘zi ham sadoqat tufayli adashgan odamga qaratilgan bo‘lib chiqadi.

«Lolazor»da sadoqat munosabati teskari nuqtadan boshlanadi. Yoshligida Nazar Yaxshiboyev yuk tashib, do‘sti Oshnoning o‘qishiga ko‘maklashadi, Oshno esa unga qaram bo‘lib qoladi: «Shu-shu, Oshno Yaxshiboyevning qo‘liga qarab qoldi. O‘zini tobe tuta boshladi. Bunisi Yaxshiboyevga sira yoqmasdi» [1, 123-b.]. Yozuvchi bu davrdagi munosabatni beg‘arazlik bilan bog‘laydi: Oshno «sodiq do‘sti borligidan sevinar edi» [1, 124-b.]. Demak, romandagi sadoqatning ilk shakli gorizontal, ya’ni teng do‘stlar o‘rtasidagi sadoqat edi. Keyinchalik Oshno hokimiyat cho‘qqisiga ko‘tariladi va munosabat vertikal tus oladi. Yaxshiboyev o‘z holatini daraxt va uning bachkisi timsolida anglaydi: bachki omon qolganida ham, «hech qachon daraxt nomini ololmaydi, bachki deya atalaveradi». Shu mulohazadan so‘ng muallif yozadi: «Sadoqatli bo‘lishga ont ichdi. Ich-ichida alam tuydiki, yo‘riqdan chiqib ketmoqning hech iloji yo‘q» [1, 431-b.]. Bu jumla Xirshman modelining badiiy ifodasiga o‘xshaydi: chiqib ketish yo‘li yopiq, sadoqat esa erkin tanlov emas, majburiy qasamga aylangan. Shu sahifada qahramon o‘ziga «Demak, Oshno meni aldadi, deb aytishga haqqim bormi?» degan savol beradi va darhol o‘zini «sorbitroq turish»ga chaqiradi. Ovoz hatto ichki nutqda ham bostiriladi.

Ovozning yo‘qligi romanning so‘nggi boblarida yanada aniq namoyon bo‘ladi. Paxta rejasi bajarilmasligini bilgan Yaxshiboyev Oshnoni ichida so‘kadi va uning ham yuqoridagilarga so‘zsiz bo‘ysunishini tushunadi: «Aytsang bo‘lmasmidi o‘sha Katta Paxtakoringga, qo‘limdan kelmaydi, deb? <...> Yo‘q, qo‘rqasan!» [1, 543-b.]. Yaxshiboyev Oshnoni ovoz bermaganlikda ayblaydi, ammo o‘zi ham butun umr Oshnoga shu gapni ayta olmagan. Natijada romanda sadoqat zanjiri hosil bo‘ladi: har bir bo‘g‘in o‘zidan yuqoridagiga jim xizmat qiladi va o‘zidan pastdagidan ham shunday xizmat kutadi. Qissanavis Saidqul Mardonovning kuzatishicha, Yaxshiboyevning shogirdlari unga «azbaroyi sodiqliklaridan emas, balki Yaxshiboyevga ishonganlaridan, Yaxshiboyevning jahannamdan ham omon chiqishini bilganlaridan» ergashadi [1, 461-b.]. Bu yerda sadoqat hisob-kitobga aylanadi. Roman oxiriga borib Oshnoning qudrati qahramon ongida mutlaq kuch sifatida gavdalanadi: «Kimki nufuzli kimsa bor, uning vujudiga Oshno aralashgan. Oshno – havo, Oshno – yer, Oshno – suv, Oshno – non...» [1, 527-b.].

Ikki qahramon sadoqatining farqi ham e'tiborga molik. Stivensning sadoqati beg'araz va kasbiy: u xo'jayindan moddiy manfaat kutmaydi, uning uchun xizmat qadr-qimmat masalasidir. Yaxshiboyevning sadoqati esa do'stlikdan boshlanib, homiylik munosabatiga aylanadi va mansab, obro', manfaat bilan qorishib ketadi. Shunga qaramay, natija bir xil: ikkala qahramon ham sadoqat yo'lida boshqalarning taqdirini qurbon qiladi. Stivens yahudiy qizlarning ishdan haydalanishiga jim qaraydi. Yaxshiboyev esa to'g'ri gapni boshqalarga aytmasin, deb bir raqibini Sharif qo'li bilan «yakson qilib tashlagan»ini eslaydi [1, 431-b.]. J. Roys mezoni bo'yicha bunday sadoqatni ezgu deb bo'lmaydi, chunki u boshqalarning hayotiga zarar yetkazuvchi maqsadga xizmat qiladi [6].

Mazkur qiyosni oliy ta'limdagi «Jahon adabiyoti» va «Qiyosiy adabiyotshunoslik» mashg'ulotlarida qo'llash mumkin. Talabalarga ikki romandagi sadoqat bilan bog'liq epizodlarni Xirshmanning uch tanlovi – chiqib ketish, ovoz va sadoqat bo'yicha jadvalga joylashtirish topshirig'i beriladi. Har bir epizodda qahramon qaysi yo'lni tanlagani va nega boshqa yo'lni tanlay olmaganini muhokama qilinadi. Bunday topshiriq talabalarni qahramonni shoshilib oqlash yoki qoralashdan saqlaydi, uning tanlov imkoniyatlarini tahlil qilishga o'rgatadi. Shuningdek, u ikki xalq adabiyotidagi umumiy axloqiy muammoni ko'rishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, «Kun qoldiqlari» va «Lolazor»da sadoqat qahramonni himoya qiluvchi fazilat sifatida emas, uning ovozi so'ndiruvchi kuch sifatida tasvirlanadi. Stivensning sadoqati kasbiy qadr-qimmat bilan, Yaxshiboyevning sadoqati esa homiylik va qo'rquv bilan bog'langan. Biroq ikkala holatda ham chiqib ketish va ovoz berish yo'llari yopiladi. Bu tipologik o'xshashlikni XX asr oxiri adabiyotida shaxs va hokimiyat munosabatiga oid umumiy savolning ikki milliy javobi sifatida baholash mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Muhammad Do'st M. Lolazor: roman. – Toshkent: Sharq, 1998. – 560 b.
2. Quronov S. Siyosiy elita tadqiq etilgan roman – «Lolazor» qachon trenddan tushadi? // Oyina.uz. – 2023. – 20 dekabr. – URL: <https://oyina.uz/uz/article/2339>
3. Жирмунский В. М. Сравнительное литературоведение: Восток и Запад. – Л.: Наука, 1979.
4. Ishiguro K. The Remains of the Day. – London: Vintage, 1993.
5. Hirschman A. O. Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1970.
6. Royce J. The Philosophy of Loyalty. – New York: Macmillan, 1908.